

KUBBEYİ ZİRVEYE TAŞIYAN MİMAR

DOÇ. DR. SUPHİ SAATÇI

*Mimar Sinan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Mimari Restorasyon
Programı Öğretim Üyesi.
1946 Kerkük doğumlu. Liseyi Kerkük'te tamamladı. İ.D.G.S.
Akademisi'ni, bugünkü adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'ni 1974'te bitirdi.
İ.T.Ü'de doktorasını yaptı. M. S. Üniversitesi'nde doçent oldu.
Yayımlanmış kitapları, ulusal ve uluslararası toplantılarda sunulmuş
birçok bildirisi bulunmaktadır.*

Resim 1: Türk mimarlık tarihinin en büyük külliyesi olan Süleymaniye, örtü sisteminde ritmik kubbe ölçüleri açısından mükemmel bir armoniye sahiptir. (Fotoğraf: Aras Neftçi)

Mimarlık tarihinde bir örtü elemanı olarak kubbenin ne zaman keşfedildiğini bilmemekle beraber, bunun insanlık tarihiyle birlikte başladığını düşünmek mümkündür veya onun kadar eski olduğunu söylemek yanlış değildir. Kuramsal olarak sanat, teknik ve bilim disiplini hâline gelmeden önce, mimarlık mesleğinin henüz ilkel yapıcılık aşamasında iken, kubbenin yapı alanında denenmiş olduğu düşünülebilir. Ne var ki kubbenin, konstrüksiyon ve teknik uygulama bakımından en zor mimarî elemanlardan biri olduğu da şüphesizdir.

Ne zaman ve nerede ortaya çıktığı bilinmese de, insanoğlunun yeryüzünde önemli buluşlarından biri sayılan ve mimarlık alanında eski dünyanın en çok kullandığı örtü elemanı olan kubbe, tarih boyunca vazgeçilmez bir form olarak kullanılmıştır. Dünya mimarlık tarihi içinde, özellikle görkemli anıtları örten kubbe, plastik ve görsel değer bakımından, insanların ilgisini ve beğenisini en çok çeken biçim sayılır.

Mimarlıkta bir örtü elemanı olarak üsluplaşmasından beri, eski dünyanın da aşına olduğu kubbe, hem doğu hem de batı medeniyetlerinin ürünü olan önemli anıtlarda da kullanılmıştır. Türk mimarisinin Orta Asya ve devamı olan

Anadolu üzerinde bıraktığı yüzlerce klâsik değerdeki anıtlarda, en çok rağbet edilen örtü elemanının kubbe olduğu görülmüştür. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi yapılarında da, kubbenin vazgeçilmez bir eleman olduğunu görebiliyoruz. Kubbenin Türk mimarlık tarihinde gelişmesi, en ideal ve en yalın biçimini kazanması, Osmanlı mimarisinin klâsik çağı olan 16. yüzyıla tesadüf etmiştir. Bu çağın en güçlü temsilcisi de, şüphesiz ki Mimar Sinan olmuştur.

Türk kültür ve sanat tarihinin en büyük simgelerinden biri olan ve uzun süren mimarlık serüveni ile Osmanlı-Türk mimarlık tarihi içinde özel bir konuma sahip bulunan Sinan da, yapılarında en çok kubbe mimarisi ile meşgul olmuştur. Onaltıncı yüzyılın neredeyse tamamını kaplayan hayatı boyunca, yorulmak bilmeyen performansı ile Sinan, mimarlık alanında büyük bir atılımda bulunmuştur. Sinan'ın mimarlık hayatı boyunca en büyük meşgalesi kubbe üzerinde yoğunlaşmıştır. Kubbe, ünlü mimar tarafından cami, hamam, türbe ve diğer yapılarda defalarca kullanılmış bir konstrüksiyondur. Kare planı örten tromplu veya pandantif + kemerli kubbe, Sinan öncesi dönemlerde kulla-

Resim 2: Kubbe mimarisinin büyük virtüüzü Sinan, en güçlü plastik anlatımını Süleymaniye'nin örtü sisteminde vurgulamıştır.

(Fotoğraf: Aras Neftçi)

1) İhsan Mungan, "Mimar Sinan ve Kubbe Statüsü", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul, 1988, s.180-181,

2) Bülent Özer, "Cami Mimarisinde Çoğulculuğun Ustası Mimar Sinan", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul, 1988, s. 201.

nılmıştır. İstanbul'un fethinden önceki ilk devir Osmanlı mimarisinde sık kullanılan kubbe geleneğinin, Selçuklulardan daha eski zamanlara, yer olarak da daha doğuya, ta Türkistan' a kadar uzandığını görmek mümkündür. Dolayısı ile Sinan döneminde kubbeyi daha önceki Osmanlı mimarları tarafından denenmiş bir strüktür olarak kabul etmek gerekir.

İstanbul'da inşa edilen Bayezid Camii (1500-1505)'nde, yaklaşık 40 x 40 m.'lik kare mekân, ortalama 20 m. açıklıklı dört eş değer kemere oturan 18 m. çapındaki bir ana kubbe, iki yarım kub-

be ve sekiz kubbeye örtülmektedir. Ana kubbeye birlikte iki yarım kubbe kullanıldığı için, özellikle batılı araştırmacılar tarafından, Ayasofya'nın tekrarı olarak kabul edilmiştir. Oysa Bayezid Camii'nin, Ayasofya'daki statik hatalardan tamamen arındırılmış bir taşıyıcı sisteme sahip olduğu görmezlikten gelinmiştir. Daha açık bir ifadeyle Türk mimarları Ayasofya'daki hatayı anlayıp, benzer hatalara düşmemeyi, Sinan'dan daha önceleri anlamışlardır.(1)

Uyguladığı ilk büyük eseri olan Şehzade Camii (1543-1548)'nde Sinan, Ayasofya ve Bayezid Camii ile kariyerinin daha başlangıcında iken hesaplaşmayı tamamlamış, ana kubbeyi dört yarım kubbeye çevirerek, köşeleri birer kubbeye örtmüş, böylece hem planda, hem de hacim ve mekân düzenlerinde mutlak sayılabilecek bir merkeziliğe varmıştır. Bu bakımdan Ayasofya'nın ulaşmak istediği en ideal düzeyin, Şehzade'nin daha ötesine geçemeyeceği anlaşılmıştır.(2)

Sinan'ın kare mekânı tek kubbe ile örterek, yalın ve saf uygulamalarda bulunduğu cami örnekleri çoktur. Tek hacimli küçük boyutlu camilerin ibâdet mekânı için Sinan, Selçuklu ve erken dönem Osmanlı mescit ve camilerinde olduğu gibi, tek kubbeyi daha saf ve pürüzsüz biçimde uygulamıştır. Bu tarz örnekleri Sinan, özellikle menzil külli-yeleri programlarında küçük boyutta gerçekleştirdiği camilerde ifade etmiştir. Bu eserlerin bir kısmının, yapım tarihi sırasına göre adları şöyledir: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Camii (1523-24), Haseki Sultan Külliyesi'nin Camii (1538-39), Silivrikapı İbrahim Paşa Camii (1551), Şam Süleymaniye Külliyesi'nin Camii (1554-55), Karapınar Sultan Selim Külliyesi'nin Camii (1569-70), Diyarbakır Behram Paşa Camii (1572-73) ve Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi'nin Camii (1580-81).

Sinan'ın üzerinde durduğu ikinci tip cami strüktürü, merkezî kubbenin dört

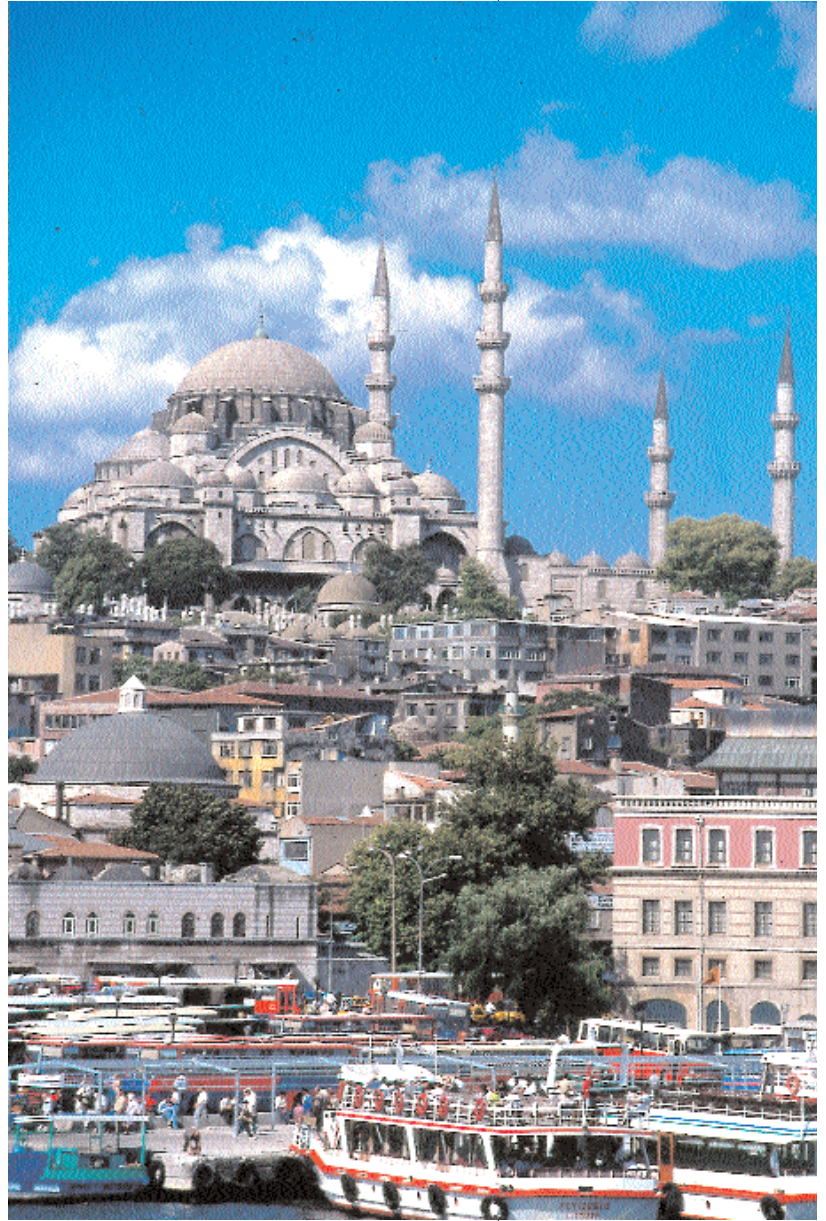
ayak üzerinde taşınmasıdır. Burada önemli gördüğümüz bir noktaya da hemen işaret etmek istiyoruz. Merkezî kubbenin dört ayak üzerine oturduğu çok erken bir cami planı dikkatimizi çekmektedir. Buhara'nın 40 km. yakınında Hazar şehrinde 11. yüzyıldan kalan bir Karahanlı camisinin gösterdiği gelişme insanı hayrete düşürmektedir. Degaron Camii adı ile bilinen bu yapıda 6.50 m. çapındaki kubbe, dört ayakla taşınan dört sivri kemere oturtulmuştur. Küçük ölçüde de olsa, dört ayağa oturan merkezî kubbenin plan şemasını ortaya koyan ve bu tipin en arkaik örneği olan bu Karahanlı yapısının varlığı ilgi çekicidir.⁽³⁾

Mimar Sinan'ın inşa ettiği bu tip camileri, iki alt başlıkta toplamak mümkündür:

A. Kare prizma üzerine oturtulan merkezî kubbe. Bunun en erken örneği Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii (1568-69)'dir. Yapılış tarihi sırasına göre diğer örnekler şunlardır: Eyüp Zal Mahmud Paşa Camii (1580-87), İstanbul Mesih Paşa Camii (1585-86) ve Manisa'daki Muradiye Camii (1586-87)'dir. Bu strüktür düzeninde merkezî kubbe dört kemer tarafından taşınmaktadır.

B. Merkezî kubbenin yarım kubbele sarılması. Bu tipin en erken örneği de Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (1547-48)'dir. Diğer varyantları ise sırası ile Şehzade Camii (1548), İstanbul Süleymaniye Camii (1557) ve Tophane Kılıç Ali Paşa Camii (1580-81)'dir.

Üçüncü tip cam strüktürü ise merkezî kubbenin altı ayak üzerine oturtulmasıdır. Bu tipin Sinan öncesi en erken örneği Edirne'deki Üçşerefeli Camii'dir. Sinan'ın inşa ettiği altı ayağa oturan merkezî kubbeli camilerin arasında yer alan Beşiktaş Sinan Paşa Camii (1555-56)'nin örtüsünde görülen üçgen alanların kapatılması, ideal biçimde olmamıştır. Bu sorunu Sinan, daha sonra inşa ettiği camilerde çözmüştür. Altı ayaklı merkezî kubbe strüktüründe ya-

pılan daha sonraki örnekler şunlardır. Topkapı Kara Ahmed Paşa Camii (1558), Babaeski Semiz Ali Paşa Camii (1571), Toptaşı Atik Valide Camii (1586) ve Ayvansaray'daki Kazasker İvaz Efendi Camii.

Sinan, bir diğer ideal araştırmalarını, sekiz ayağa oturtulan merkezî kubbeli strüktürlerde göstermiştir. Bunların arasında Eminönü Rüstem Paşa Camii (1562), Edirne Selimiye Camii (1574-75), Azapkapı Sokullu Camii (1577-78), İstanbul-Çarşamba'daki Mehmed Ağa Camii (1585) ve Karagümrük'teki Nişancı Camii (1588)'lerinde Sinan, en

Resim 3: Gökyüzü boşluğunu biçimlendirmede büyük ustalık gösteren Sinan, Süleymaniye manzumesi ile İstanbul silüetine de damgasını vurur. (Fotoğraf: Aras Neftçi)

3) Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul, 1984, s. 27-29.

4. Süleymaniye'nin cephe düzeninde Sinan, abidevî ölçüleri insan ölçeğine yaklaştırmada büyük başarı göstermiştir.
(Fotoğraf: Aras Neftçi)

ideal ve en yalın biçimiyle kubbeyi, bir örtü elemanı olarak gerçekleştirmiştir.

Mimari dehasının yanı sıra mühendislik bilgisini de konuşturan Sinan, böylece cami tasarımlarında uyguladığı merkezi kubbeyi, gelişmesinin en son noktasına ulaştırarak, aşılması mümkün olmayan bir başarıya imza atmıştır. **Kısacası Sinan kubbeyi zirveye taşımıştır.**

Şunu hemen ifade etmek yerinde olur ki Osmanlı mimarisinde, başlangıcından itibaren kubbenin hem strüktürel, hem de tasarım açısından, üzerinde en çok durulan bir örtü elemanı olduğunu görüyoruz. Erken dönem Osmanlı mimarlığında, Bursa deneyimlerinin uğraştığı merkezi kubbe, iç ve dış mimaride öne çıktığını, bu denemelerin Edirne'deki varyantlarının da aynı gelişmeyi sürdürerek, devam ettiğini gözlemlemek mümkündür.

Bu hususta uzman olan birçok mimarlık ve sanat tarihçisi de, aynı noktada birleşiyor. Kubbenin Osmanlı mimarisinde başlangıcından beri ana unsur olduğu zaten biliniyor. Klâsik döneme gelinceye kadar kubbenin yapıyı zenginleştirdiği, ancak ona hakim olmadığı gözlenmektedir. Nitekim kademeli üst yapı düzeni çarpıcı bir orta mekân olgusu ile birleştikten sonra, Osmanlı mimarisinde köklü bir biçim

ve tutum değişikliğinin ortaya çıktığı kabul edilmektedir.(4)

Kubbeyi iç ve dış mimarinin tek elemanı kabul eden Osmanlı mimarisi, ifade gücünü, kubbeler kompozisyonuna dayandırmayı tercih etmiştir. Bu yöndeki gelişmenin, onaltıncı yüzyılda Sinan ekolünün inşa ettiği bütün camilerde sürdüğünü görmek mümkündür. Özellikle Sinan, merkezi kubbeyi, dinî mimarî örneklerinde birçok varyasyonunu deneyerek, belli bir rasyonel sonuca ulaştırmak istemiştir. Dört, altı ve sekiz ayak üzerine oturttuğu kubbe, iç mekân bütünlüğünü ve dış görünüş yalınlığını da sağlayan büyük usta, Edirne'deki Selimiye Camii'nde amacına ulaşmıştır.

Büyük bir yapının iç ve dış mimarisini büyük bir kubbenin tek başına hâkim olduğu bir kompozisyon olarak gerçekleştirmenin mimarlık tarihindeki örnekleri çok fazla değildir. Batıda Roma çağına Panteon'u, bu yolda yapılan denemelerin teknik bakımdan ilkel, fakat boyut bakımından daha sonra da geçilmemiş bir örneğidir. İslam ülkelerinde kubbeli büyük yapı çok olmakla beraber, bunlar, daha çok dış mimarileri ön planda düşünülmüş, mezar yapılarıdır. Erken Hıristiyan çağına önemli fakat tasarı bakımından tam gelişmemiş

4) Aptullah Kuran, *Mimar Sinan, İstanbul, 1986*, s. 15.

örneklerinden sonra, ne İslam ne de Hıristiyan geleneğinde, tek kubbenin hâkim olduğu yapı, Selimiye'nin ulaştığı boyutlara ve saflığa varamamıştır. Bu bakımdan Türk mimarisi, klâsik çağında, evrensel değerde bir yaratma düzeyine ulaşmıştır. Bu mimarî, Osmanlı toplumunun uygarlık yapısının direkt ifadesi olarak da büyük bir belgesel nitelik taşır.(5)

Sinan, gerçekten mimarlık tarihi açısından dünya çapında olgun ve özgün eserler vermiş ve böylece dünya mimarlık mirasına evrensel mesajlar sunabilmiştir. Dört yüzü aşan eserlerinin her birinde, mutlaka yeni bir arayış içinde olmuş ve bu sayede sürekli mükemmeli yakalama çabalarını elden bırakmamıştır. Eşsiz ve ölümsüz mi-

mari örnekleri vermekle de yetinmeyen Koca Sinan, büyük külliye kompozisyonları ile Türk şehircilik anlayışına büyük katkılar sağlamış, şehir silüetlerine artistik damgalar vurabilme başarısını da göstermiştir. Bu bakımdan Sinan Osmanlı-Türk kültür ve sanat anlayışını dünyaya kanıtlamış, ayrıca en büyük mimar ve mühendis kimliğini kazanmış mutlu kişilerden biri durumundadır. Bütün bunların üstünde Sinan, en büyük başarısını kubbe tasarımında göstermiştir. Sinan'ın elinde kubbe, estetik ve dayanım yönünden optimal çözüme kavuşmuştur. Böylece Sinan'ın elinde kubbe strüktürel açıdan zirveye çıkmış ve dünya mimarlık tarihinde bu zafer büyük ustaya nasip olmuştur.

5) Doğan Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul 1988, s.175.

1. GRUP: KARE PLANLI, TEK KUBBELİ CAMİLER

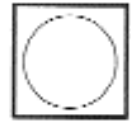
Çoban Mustafa Paşa
Camii,
Gebze, 1523-24

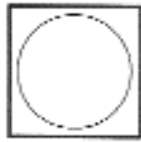
Haseki Sultan Camii
İstanbul, 1538-39

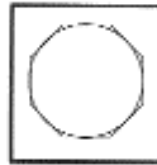
İbrahim Paşa Camii
Silivri kapı 1551

Süleymaniye Camii
Şam-1554-5

Sultan Selim Camii
Karapınar 1569-70

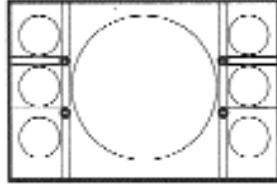
Behram Paşa Camii
Diyarbakır 1572-73

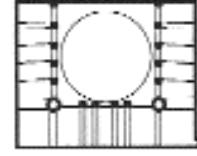
Şemsi Ahmet Paşa Camii
Üsküdar 1580-81

Ölçek: 1/1000

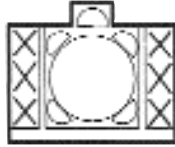
2. GRUP: DÖRT AYAKLI a-tipi

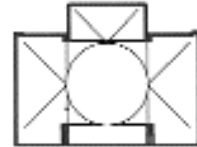
Mihrimah Sultan Camii
Edirnekapı 1568-69

Zal Mahmut Paşa Camii
İstanbul 1580-7

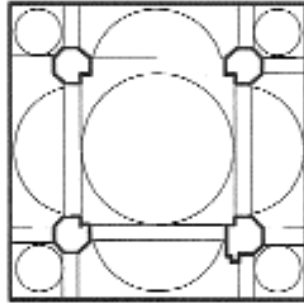

Mesih Paşa Camii
İstanbul 1585-86

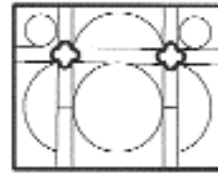

Muradiye Camii
Manisa 1586-87

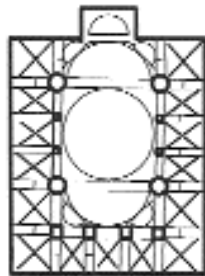
2. GRUP: DÖRT AYAKLI DİKDÖRTGEN PLANLI b-tipi

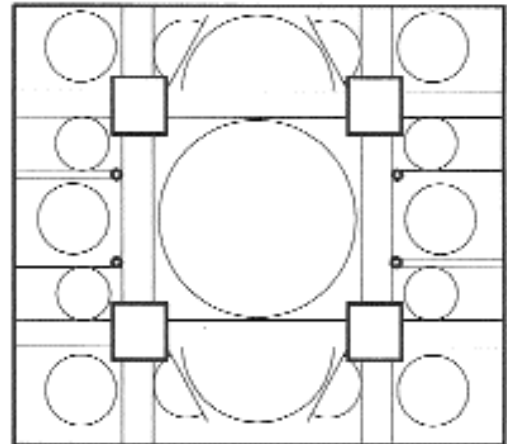
Şehzade Cami
İstanbul 1548

Mihrimah Sultan Camii
Üsküdar 1547-48

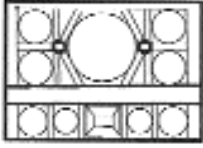
Kılıç Ali Paşa Cami
Tophane 1580-81

Süleymaniye Camii
İstanbul 1557

Ölçek: 1/1000

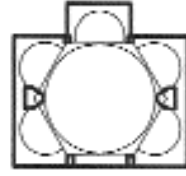
3. GRUP: ALTI AYAKLI, MERKEZİ PLANLI

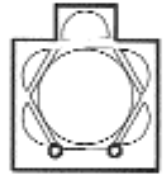
Sinanpaşa Camii
İstanbul 1555-56

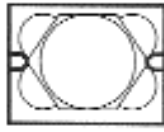
Kara Ahmet Paşa
Topkapı 1558

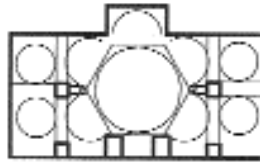
Semiz Ali Paşa Camii
Babaeski 1560

Molla Çelebi Camii
Fındıklı 1561

Sokullu Mehmet Paşa Camii
Kadirga 1571-72

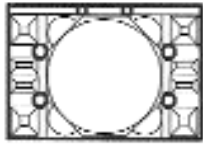

Atıkvalde Camii
Toptaşı 1586

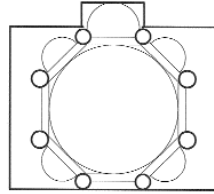

Kazasker İvaz Camii

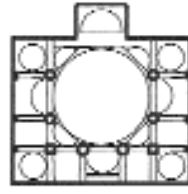
4. GRUP: SEKİZ AYAKLI, MERKEZİ PLANLI

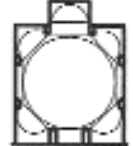
Rüstüm Paşa Camii
Eminönü, 1562

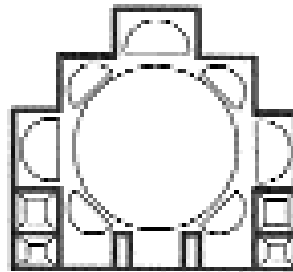
Selimiye Camii
Edirne 1574-75

Sokollu Camii
Azapkapı 1577-78

Mehmet Ağa Camii
Çarşamba 1585

Nişancı Camii
Karagümrük 1588

Ölçek: 1/1000